

ФАН ВА ДИН МУНОСАБАТЛАРИДА ИШОНЧ-ЭЪТИҚОД МУАММОСИНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ

Самарбек Курбонназарович Эронов

ТошДТУ Олмалик филиали “Ижтимоий гуманитар фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада фан ва дин муносабатларида ишонч-эътиқоднинг ўрни ва аҳамияти ижтимоий-фалсафий нуқтаи-назардан таҳлил қилинган. Шунингдек, “ишонч” ва “эътиқод” ҳодисаларининг фалсафий мазмун-моҳияти мамлакатимиздаги ва хориждаги бир қатор файласуф олимларнинг мустақил тадқиқот объекти бўлганлиги ҳамда анча вақтдан буён батафсил ўрганиб келинаётганлиги илмий асосланган. Шунингдек, мақолада илмий ва диний эътиқодлар олдида турган муаммоларга муносабат масаласи назарий ва эмпирик контекстда очиб берилган.

Калит сўзлар: фан, дин, ишонч, эътиқод, модда, энергия, ҳодиса, ҳуққ-атвор, мулоқот, шубҳа, фикр, қараш, фалсафий компонент.

ABSTRACT

This article analyzes the role and significance of faith in the relationship between science and religion from a socio-philosophical point of view. It is also scientifically substantiated that the philosophical content of the phenomena "faith" and "belief" has long been the subject of independent research by a number of philosophers in our country and abroad and is studied in detail. Also in the article, in a theoretical and empirical context, the question of attitude to the problems faced by scientific and religious beliefs is revealed.

Keywords: science, religion, faith, belief, substance, energy, phenomenon, behavior, communication, doubt, thought, vision, philosophical component.

КИРИШ

Бугунги кунда фан ва техника тараққиёти туфайли инсон учун дастлаб хаёлий даражада тасаввур қилинган янги кашфиётлар очилмоқда, ҳатто ўтмишдаги энг моҳир илмий фантастика ёзувчилари ҳам бунга эриша олмаган. Модда ва энергия ва ҳодисалар сирларини ўзлаштириш, уларнинг чуқур тузилмаларини кашф қилиш, вакуум ва физик майдон ҳақида янги тушунчаларга эга бўлиш,

энергиянинг янги турларини кашф этилиши, юқори самарали лазер технологияларидан фойдаланиш, космосни ўрганиш, ДНКнинг очилиши, генетика сирларини тушуниш, тирик хужайралардаги механизмлар, компютер тизимларида сунъий интеллектдан фойдаланиш, дунё миқёсидаги интернетни яратиш ҳақиқатга айланиб бормоқда. Бироқ бугунги кунда инсон зоти илм-фаннинг ана шундай улкан ютуқлари ва илм-фаннинг ўз-ўзидан шиддатли рақобати олдида омон қолиш масаласини унутиб қўйганга ўхшайди, бу эса бизни мазкур муаммо ҳақида фикр юритишга ундайди. Мисол учун, Америка Қўшма Штатларидаги Брукхавен миллий лабораторияси кварк-глюон плазмасини олиш учун тажрибалар ўтказди. Бу нимани англатади? Кўпгина олимларнинг фикрига кўра, бизнинг дунёмиз Катта портлашнинг натижасидир. Ушбу "Катта портлаш" дан кейинги биринчи лаҳза кварк-глюон плазмасидан ташкил топган деб ишонилади. Шу боисдан ҳам янги лабораториядаги тажрибалар дунё илк бор пайдо бўлган ҳозирги ҳолатни ўрганишга қаратилган. Бугунги кунда кўплаб олимлар бундай тажрибалар натижалари назоратсиз занжирли реакцияга олиб келиши мумкинлигидан қўрқишади. Шу боисдан ҳам бундай илм-фан ютуқлари асосида амалга оширилаётган цивилизациявий ўзгаришларни ишонч ва эътиқод тушунчалари орқали қиёсий таҳлил қилиш муҳим ҳисобланади. Зеро, илм-фандаги ҳар бир ютуқ ишонч ва эътиқодга асосланади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Ишонч - бу инсон психикасининг алоҳида ҳолати бўлиб, у ўзида маълум бир маълумотни, ҳодисаларни, фикр ва қарашларни, фикрларни шубҳасиз қабул қилиши ва тан олишда яққол намоён бўлади. Е.А. Серебрякова ишонч инсоннинг ўз куч ва имкониятларидан юқори даражада фойдаланишни таъминловчи маънавий-ахлоқий фазилатларидан бири сифатида муносабат билдириб шундай деб ёзади: “Ишонч инсоннинг атрофдаги воқелик талабларига мувофиқ ўз куч ва имкониятларини тўғри баҳолаш қобилиятига асосланади. Ўзига бўлган ишонч нафақат инсоннинг ижобий тажрибаси натижасида пайдо бўлади, балки унинг ўзи ҳам муаммоларни муваффақиятли ҳал қилишга ёрдам берадиган омилдир”.

Ишонч - бу маълум тушунчалар бўйича инсон эҳтиёжларини қондириш тизимидир. Инсон ўз эҳтиёжларини қондириш учун дунёқараш, табиат ва жамият қонунларини тушуниш, ҳаётий тажриба асосида ҳаракат қилади. Инсоннинг ҳалоллигига ишониш ва айтиш шундай фазилатга мувофиқ хурмат қилиш одоб намунаси. Худди

шундай, бутун дунёнинг яхшилигини ўйлаш инсоннинг шахсий маънавий-ахлоқий қиёфасига боғлиқ. Ўз-ўзига ишонч - бу даъволар даражаси (ҳаракат мақсади) бирлаштирилган, уни амалга оширишда муваффақиятга эришиш учун мўлжалланган интеграл ҳиссий-интеллектуал ҳолат (тажриба), унга эришиш эҳтимолнинг оптимал даражаси билан инсон онгида акс этишидир. Бундай ишонч инсонни ўзига хос қобилияти, тайёрлиги, билимлари, психомотор фаолиятнинг ички таҳлилига асосланган ҳаракат мақсади, ҳаракат ва фаолиятнинг реал шароитларида мақсадни (муваффақиятни) амалга оширишни белгилайди. Ўзига ишончни бундай тушуниш ўзига ишонч ҳиссиётлари доимо инсон психикасининг интеллектуал ва иродавий кўринишлари билан бевосита боғлиқлигини кўрсатади. Ишончнинг интеллектуал хусусиятларига ўз имкониятларини таҳлил қилиш ва баҳолаш, ҳаракат мақсадини амалга ошириш шартларини баҳолаш, ҳаракат мақсадини белгилаш киради. Иродавий хусусиятларга - қийин шароитларда мақсадни сақлаш, ҳаракат мақсадига эришиш учун психомотор фаолликни юқори даражада ушлаб туришни киритишимиз мумкин.

Ишонч хулқ-атвор, мулоқот ва фаолият ҳолатларида яққол намоён бўлади, унинг динамик жиҳатини акс эттиради. У (ишонч) миқдорий жиҳатдан ҳам, ҳам тавсиф шаклида, оғзаки ифода шаклида ифодаланиши мумкин. Вазиятларда шахсият ҳам ўзини намоён қилади. Ишонч - бу одамлар ўртасидаги ҳамкорлик муносабатларини соддалаштиришдир. Ижтимоий фанларда ишонч қарамлик муносабати сифатида қаралади. Ишончли шахслар ёки гуруҳлар сиёсат, ахлоқ кодекси, қонунлар ва олдинги мажбуриятларини бажаришга интилишларини англатади. Ўзаро боғлиқлик деганда икки томон ўртасида айирбошлаш муносабатлари мавжудлиги тушунилади. Бундай ўзаро муносабатнинг мазмуни қандай бўлишидан қатъи назар, бу икки томоннинг ҳеч бўлмаганда маълум даражада манфаатдор бўлиши ва ўз манфаатларини иккинчи томон амалга ошириши зарурлигини билдиради. Ишонч - бу ўз хоҳиш-истаклари ёки умидлари амалга ошишига ишонишдир. Ишончсиз ҳеч нарсага эришиб бўлмайди. Ишонч ҳам ижобий, оптимистик ва юқорига қаратилган муносабатдир. Ишонч пулдан муҳимроқдир.

Инсон ўз олдига мақсад қўйиб, унинг самарали амалга оширилишига ишониб, ҳаракат қилсагина юксак натижаларга эриша олади. Ишонч - инсоннинг ақл-заковати, куч-қудрати, эркинлиги ва қобилиятини оширадиган ижобий туйғу. Ишонч – инсоннинг эртанги кунга бўлган иштиёқини оширадиган ҳодиса (келажакка ишониш, меҳнатга, яқинларига ишониш, динга ишонч ва ҳ.к.). Ишонч

умид билан бошланади. Ишонч инсоннинг мақсадига, дунёқарашининг ҳаёт билан боғланишига аниқ ишончдан келиб чиқади. Бу инсоннинг ҳақиқий ҳаракатлари ва тажрибасига боғлиқ.

НАТИЖАЛАР ВА МУҲОКАМА

"Имон" сўзи мақсадга эришишда ишонч ва эътиқод маъносида ҳам ишлатилади. "Эътиқод" сўзи эса арабча "ийтақада" феълидан олинган бўлиб, "ишонч", "комил ишонч", "иймон", "иймонли бўлиш" маъноларини англатади. Эътиқод соғлом мантиққа асосланади. Бу иймонни мустаҳкамлайди. Чунки ишонч жуда кучли ва ишончли бўлсагина у эътиқодга айланади. Шу боисдан ҳам Н.Г.Чернышевский "Тирик жон кучли эътиқодга эга бўлмаслиги мумкин эмас... Калтафаҳм одамлар ёки виждонсиз одамларгина эътиқодсиз бўладилар" деб таъкидлайди. Эътиқодсиз маънавият бўлмайди. Эътиқод маънавиятнинг энг асосий устунларидан биридир. У маънавиятга муштараклик ва жипслик бағишлайди. Унинг турли таркибий қисмларини ўзаро бирлаштиради ҳамда маънавиятни амалиётга боғлайди. Эътиқод маънавиятнинг моҳиятини очиб берувчи тушунчалардан биридир.

Эътиқод, ўзининг энг кенг таърифи билан, бу психологик ҳолат бўлиб, унда одам интуитив (хиссиёт) маълум бир даъво ёки тахминни "ҳақиқий" ёки "нотўғри" деб қабул қилади. Эътиқодга асосланган мияга эга бўлган шахс учун эмпирик ёки илмий исбот муҳим эмас. Эътиқодни аниқлашнинг яна бир усули шундаки, у ҳақиқат бўлиш эҳтимолига ижобий муносабатда бўлган муносабатнинг ақлий ифодаси сифатида қаралади. Ишонч - бу инсоннинг атроф - муҳитга ва воқеликка муносабатини белгилайдиган тушунча, билим, иллюзия, ғоя ҳисобланади. "Эътиқод — дунёқараш негизида акс этувчи ижтимоий-фалсафий, ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий, эстетик иқтисодий ва экологик билимларнинг такомиллашган кўриниши; муайян ғояга бўлган ишонч. Эътиқод — дунёқараш шахс, жамоа, гуруҳ ва жамият аъзоларини маълум бир ғоя, таълимот, ёки динга қатъий ишониш асосида уни ҳақ деб билиб, шу таълимот тўғрисидаги тасаввур ва билимларни ташкил қилади. Инсон шу ғояни ёки динни ўзининг фаолият дастури деб ҳисоблайди".

Ўзбек тилида ишонч тушунчаси қуйидаги тўрт маънони билдиради: Биринчи маъноси: ишонч – бу инсоний фазилат, инсонга хос хусусият бўлиб, у кишиларнинг масъулият ва барқарорлигини, садоқат ва куч-қувват, матонатни ифодалайди. Ишонч бу ерда эзгулик, гўзаллик, ҳақиқат ва эзгулик каби умумлаштирилган анъанавий ва замонавий қадриятларнинг зарурий шarti сифатида шахснинг фикр ва

ҳаракатларининг ўзига хос ифодаси сифатида намоён бўлади. Иккинчи маъно эса, ишонч – ҳар қандай шубҳани йўқ қилиш, маълум бир таълимотга, “изм”га, илмий, диний ёки афсонавий ишончга бир хил билим ва қадриятларни миҳлаб қўйган ҳолда доимий содиқликдир. Жаҳон тарихида мустақил таълим тизимининг йўқолиши айрим миллий давлатларнинг барбод бўлиши сабабларидан бири сифатида тилга олинади. Яъни, халқнинг, мамлакатнинг келажаги, унинг маънавий-интеллектуал тараққиёт йўналиши таълим тизими, таълим сифати, таълим муассасаларининг аҳволига боғлиқ.

Имон ва қалбдан эътиқод ўртасидаги фарқ ҳам ўзига хос. Баъзан одамнинг илмий ва мантиқий далилларга рози бўлиши мумкин, аммо қалби хотиржам бўлмайди. Аммо у иймони бўлса, бу иймон уни қалбини хотиржам қилади. Бундай ҳолда, ҳеч қандай тушуниш ва ақлий тасаввур унга ўзини англашига тўсқинлик қилмайди. Масалан: Биз ҳаммамиз биламизки, биз ўлган одамдан ҳеч нарса кута олмаймиз. Биз бунга далил билан ишонамиз, лекин у бизнинг қалбимизга кирмаган. Чунки тунда ўлган одамдан кимдир қўриши мумкин. Аммо баъзи одамлар ҳеч қачон бундай қўрқувга эга эмаслар, чунки улар шундай қилишади. Шундан келиб чиқиб айтиш мумкинки, инсон шухуд (қўриш, кузатиш) босқичига етганида қалби хотиржам бўлади.

ХУЛОСА

“Ишонч” категорияси олдинги даврдаги фалсафий тафаккур тузилмасида ошқора шаклда мавжуд бўлмаган. Яқин кунларга қадар “ишонч” категорияси соғлом фикрнинг кундалик маконида илдиз отган эди. Кундалик соғлом фикрни издан чиқарга кундалик ҳаётни издан чиқарди ёки ҳеч бўлмаганда унинг маъно мажмуини заифлаштириб қўйди. Ҳозирги вақтда “ишонч” категорияси кундалик ҳаёт унсуридан фалсафий билим соҳасининг бир қисмига айланиб бормоқда. Шундай қилиб, “ишонч” ва “эътиқод” ҳодисаларининг мазмуни муаммоси мамлакатимиздаги ва хориждаги бир қатор муаллифларнинг мустақил тадқиқот объекти бўлганлиги ҳамда анча батафсил ўрганилганлигини таъкидлаш жоиз. Ю.В.Карпова таъкидлашича, “Эътиқоднинг иккита асосий жиҳати бор: гносеологик ва маънавий-ахлоқий, иккинчиси диний ва фалсафий компонентлар билан ифодаланади. Уларни танлаб олишнинг асоси, биринчидан, эътиқод объектининг чекланган мавжудотга мансублиги ёки мансуб эмаслиги, иккинчидан, когнитив жиҳатнинг субъект ва ҳақиқат муносабатига, маънавий-ахлоқий муносабатларга асосланганлигидир”.

Дин ва фан ўртасидаги муносабатлар классик даврлардан бери файласуфлар, илоҳиётчилар, олимлар ва бошқалар томонидан ўрганилаётган мавзу бўлиб келган. Турли географиялар, маданиятлар ва тарихий даврларнинг фикрлари жуда хилма-хил бўлиб, баъзилар буни зиддият сифатида кўришади, бошқалари буни уйғунлик деб таърифлайдилар. Фан ва дин, одатда, коинот ҳақидаги билимга бўлган ёндашувида фарқланади. Илм ақл, тажриба ва далил ҳақида бўлса, дин ваҳий, имон ва илоҳий нарсалар ҳақидадир. Ақл, тажриба ва далиллар ваҳий, имон ва илоҳийни асосли билим манбалари сифатида тан олмайди. Бундан ташқари, ваҳий, эътиқод ва илоҳий (диний догма мисолида) умумэътироф этилган далилларга қарама-қарши илмий қарашларни қабул қиладиган эмпирик даъволардир.

Инсон онги объектив дунёни тўғри англаши ва акс эттира олишига ишониш керак, акс ҳолда ҳар қандай илмий иш маъносиздир. Кўриниб турибдики, математика ҳам, фан ҳам пировардида эътиқодга асосланади. Агар сиз эътиқодни бутунлай инкор қилсангиз, илмни ҳам инкор қиласиз. Демак, моҳиятан илм ҳам, дин ҳам эътиқодга асосланади ва фарқи йўқ. Олимлар материянинг ҳақиқий эканлигига, насронийлар еса материянинг ҳақиқий эканлигига ишонишади ва ҳақиқий материя ҳақиқий манбага эга бўлиши керак, шунинг учун Худога ишониш янада ҳақиқийдир. Иккаласини солиштирсак, қайси бири тўлиқроқ ва оқилона? Нютон ва Кеплер каби одамлар илмий кашфиётларини умумий қонунларга (масалан, тортишиш қонунига) боғлаганларида, уларнинг эътиқоди Худога бўлган ишончига асосланган еди. Улар бир хил келиб чиқишига, яъни Худонинг бир хил ижодига ишонишади. Муқаддас Китобга кўра, ҳамма нарсанинг яратувчиси тартибни яхши кўради ва тартибсизликни ёқтирмайди, шунинг учун улар коинотда ягона, ўзгармас универсал қонун борлигига ишонишади. Айрим олимлар худога ишонмайдилар, лекин улар ҳам худди шундай эътиқодни “коинотнинг умумжаҳон қонуни”га қабул қилишлари керак, шундай экан, уларнинг эътиқоди нимада?

Одамлар эътиқод асосида ҳуқуқ тушунчасини ўрнатгандан сўнг, уни кенгроқ доирада текширадилар ва амалиётда қўллайдилар. Агар одамлар кутилган натижаларни олса ва ҳеч қандай номувофиклик топилмаса, одамлар қонун тасдиқланган деб ўйлашади. Кейинчалик, улар барча маълум фактларни умумлаштириш учун янги қонун тушунчаларини таклиф қиладилар ва текширишни давом эттирадилар. Фан ҳам шундай ривожланади. Албатта, дин фақат эътиқод билан чекланмайди. Одамлар Худога ва Муқаддас диний

китобларга бўлган ишончларини ўрнатганларидан сўнг, улар буни ҳақиқий ҳаётда ҳам бошдан кечиришлари ва текширишлари керак бўлади. Табиийки, илмни текшириш ва динни текшириш ҳам ҳар хил мақсадни кўзлайди. Илмни текшириш моддийдир, диний эътиқодни текшириш эса материя билан чегараланиб қолмай, ақлни ҳам ўз ичига олади. Одамлар ақлни жуда мавҳум ва тушуниб бўлмайдиган деб ўйлашлари мумкин, аммо улар ақлнинг мавжудлигини инкор эта олмайдилар.

Диний эътиқоднинг фанга зид бўлиши мумкин. Мисол учун, диний эътиқодлар томонидан қўллаб-қувватланадиган геоцентрик назария Коперник томонидан таклиф қилинган гелиоцентрик назарияга зид келади. Чунки диний эътиқодлар асосан эътиқод, анъана ва ваҳийга асосланади, фан эса эмпирик далиллар, мулоҳазалар ва кузатишларга асосланади. Диний эътиқодлар эмпирик даъволар қиладими ёки йўқми ҳар доим ҳам аниқ эмас, чунки диний матнлар ва анъаналар кўпинча тажрибавий ва эмпирик бўлмаган элементларни ўз ичига олади. Шу боисдан ҳам О.В.Ивановская “Эътиқод онгнинг муайян ҳодисаларни идрок этишга маълум бир олдиндан тайёргарлиги ва унинг ўзига хос ҳолати сифатида мавжуд. Имон ёрдамида онгни у ният қилган ўзгарган рамзий тизим асосида қайта йўналтириш мумкин. Эътиқод онгни яхши шаклда, экзистенциал кескинликда сақлайди, бу бизга уни қасдан трансценденция сифатида ва инсонни ижтимоийлаштириш ва маданиятлаштиришнинг универсал усули, унинг маънавий салоҳиятини актуаллаштириш, шунинг учун маданиятнинг инсонийлаштирувчи ҳодисаси сифатида кўриб чиқишга имкон беради” деб таъкидлайди.

Динда ғоялар ёки эътиқодлар шубҳа остига олинса, у кўпинча илмий соҳа билан бир хил даражадаги текширувга қаршилик кўрсатади. Аксинча, бу эътиқод, шахсий тажриба ёки диний матнларни талқин қилиш орқали оқланади. Аксинча, эмпирик далилларга қарамай, қарашларнинг ўзгаришига қаршилик кўрсатиши мумкин.

Илмий ва оқилона нуқтаи назардан, айниқса, диний эътиқодлар эмпирик даъволарни билдирганда, бу даъволар уларнинг асослилигини аниқлаш учун илмий жиҳатдан синовдан ўтказилиши керак.

Илмий ва диний эътиқодлар олдида турган муаммоларга муносабат жуда бошқача бўлиши мумкин. Фанда савол бериш муаммоси кўпинча ўрганиш ва тушунишни ошириш имконияти сифатида қаралади. Олимлар ўзларининг ва бошқаларнинг ғояларини шубҳа остига қўйиш ва текширишга ўргатилади ва муаммо ва танқид илмий жараённинг муҳим қисмлари эканлигини тан олади. Илмий

муаммоларга муносабат одатда қизиқувчанлик ва янги ғоялар ва далилларга очиқликдир.

Динда эътиқодни шубҳа остига қўйиш инсоннинг эътиқоди ва шахсий ўзига хослигига таҳдид сифатида қаралиши мумкин. Баъзилар учун диний эътиқодларни шубҳа остига қўйиш ёки эътироз билдириш хурматсизлик ёки ҳатто шаккоклик сифатида қаралиши ҳам мумкин. Бошқалар учун эса, диний эътиқодга қарши курашиш сизнинг эътиқодингиз ҳақидаги тушунчангизни чуқурлаштириш учун имконият бўлиши мумкин. Фикрича, “Эътиқодга герменевтик, феноменологик, экзистенциал ва персоналистик ёндашувлардан фойдаланиш ўрганилаётган ҳодисанинг моҳиятини конкретлаштириш имконини беради. Эътиқоднинг ташаббускор, тарбиявий, йўналтирувчи, намунали, вақтиз, рамзий, индивидуаллаштирувчи, акс эттирувчи, коммуникатив, ҳиссий, ижро этувчи, бирлаштирувчи, ижодий ва бошқа функциялари унинг шахсий ва ижтимоий-маданий механизмларини очиб беради”.

Умуман олганда, илмий эътиқод ва диний эътиқодларга бўлган муаммоларга муносабат бир қатор омиллар, жумладан, маданий ва шахсий эътиқодлар, тажрибалар ва дунёқарашлар таъсирида бўлиши мумкин. Аммо умуман олганда, илмий қарашлар далиллар ва сўровларга устунлик беради, диний қарашлар эса эътиқод ва шахсий тажрибага кўпроқ эътибор беради.

Илмий нуқтаи назардан қараганда, ахлоқ фақат диний эътиқодга боғлиқ эмас. Баъзи одамлар ўзларининг ахлоқи уларнинг эътиқодлари ёки диний эътиқодлари билан боғлиқ деб даъво қилишлари мумкин бўлса-да, ахлоқ бошқа омиллар, масалан, ижтимоий ва маданий меъёрлар, ҳамдардлик ва рационаллик билан ҳам шакллантирилишига далиллар мавжуд. Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, турли хил маданий ва диний келиб чиқиши бўлган одамлар кўпинча ахлоқий қадриятларга эга бўлиб, ахлоқ фақат эътиқод билан белгиланмайди. Бундан ташқари, психология, неврология ва эволюцион биология соҳаларида олиб борилган тадқиқотлар ахлоқий қарорлар қабул қилишнинг биологик ва когнитив механизмларини очиб берди ва бу ахлоқ фақат эътиқодга боғлиқ эмаслигини янада кўрсатди.

Фан ва диннинг тажрибага ёндашувидаги фарқ кўп баҳс-мунозараларни келтириб чиқарди. Фан ва математика - жуда мавҳум тажриба - бир-бирига чамбарчас боғланган. Дин кундалик ҳаёт тажрибаси билан чамбарчас боғлиқ. Тажриба талқинига келсак, фан тавсифий, дин эса нормативдир. Агар илм-фан ва математика дунёни дин каби тартибга солса, милoddан аввалги VI асрдаги Пифагор

шогирдлари каби табиат оламига баъзи атрибутларни юклаш нотўғри бўлар эди.

Томас Кун илм-фан парадигмалардан ташкил топган ва улар дунёвий нуқтаи назардан диний қарашга жуда ўхшаш маданий анъаналардан иборат деб ҳисоблайди. Майкл Поланининг таъкидлашича, универсалликка содиқлик фандаги шахсий ажралиш ҳақидаги кўплаб тушунчалардан фарқли ўларок, субъективликдан сақланишга ёрдам беради. Полани яна барча билимлар шахсий эканлигини ва илмий тадқиқот билан шуғулланувчи олимнинг роли субъектив бўлмаса ҳам, албатта у шахсий эканлигини таъкидлайди. Унинг қўшимча қилишича, олимлар кўпинча фақат “интеллектуал гўзаллик, симметрия ва “эмпирик консенсус”га амал қилишади.” У илм билан шуғулланиш ахлоқий чекловни талаб қилади, деб таъкидлайди.

Хуллас, ишонч инсон онгига хос ўзига хос ўлчов бўлиб, уни инсон бўлиш, яшашнинг ягона дахлсиз ички тамойилига айлантиради. Бундай ишонч бирор нарсага содиқлик ҳолати бўлиб, у шахсдаги ижтимоий мафкуранинг ифодасини ифодалагани учун уни мафкуравий ишонч, яъни эътиқод сўзи билан ҳам умумлаштириш мумкин. Учинчи маъноси: ишонч – инсоннинг иродаси, ҳис-туйғулари ва тасаввурлари жиҳатидан ўзига хос бирлиги; кўзланган мақсад йўлида очиқ ва эркин, шаффофликка эришишдир. Шунингдек, ишонч бу ерда қалб ва тана қудратининг тўлиқлигидан, унинг инсоний фазилатлар жиҳатидан бирлигидан туғилган ижодий матонат, софдиллик, жиддийлик, эҳтиёткорлик сифатида ҳам намоён бўлади. Тўртинчи маъно: ишонч – ботиний нурнинг уйғониши; шахснинг ўзига хос ҳис-туйғулари, иродаси, ақл-идроки ва ҳаракатлари мураккаб, ўзаро боғлиқ ва юксак маънавий уйғунликка эришиш демакдир.

REFERENCES

1. Серебрякова Е.А. Уверенность в себе и условия ее формирования у школьников: Дис. .канд. психол. наук. М.: МГУ, 1955. - С. 56.
2. Зобков В.А. Уверенность человека в себе в ситуациях принятия решения. Педагогика. Психология. Социокинетика № 2. Вестник КГУ 2018. –С.45-46.
3. Ан-Наъим. Арабча-ўзбекча луғат. –Тошкент: 2003. 552-бет.
4. Тафаккур гулшани: Ватанимиз ва хорижий муаллифларнинг афоризмлари ва ҳикматли сўзлари / Вл. Воронцов композицияси; Ш. Абдураззоқова тарж. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1981. –Б. 126.
5. Абдурахим Эркаев. Маънавият ва тараққиёт. – Тошкент: “Маънавият”, 2009. –Б. 22.

6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/E%E2%80%99tiqod>
7. Карпова Ю.В. Феномен философской веры как фактор становления и реализации личности : диссертация ... кандидата философских наук. - Улан-Удэ, 2010. - 169 с.
8. Ивановская О.В. Вера как феномен культуры: дис. доктор философских наук. Волгоград. 2012. 360 с.
9. Омельчук Р.К. Онтология веры: личностные и социокультурные механизмы преемственности ценностей : диссертация ... доктора философских наук . - Улан-Удэ, 2011. - 377 с.
10. Ямвлих. Жизнь Пифагора / Изд. подготовил В. Б. Черниговский. — М.: Алетейа, 1998. — 248 с.
11. Кун Т. После «Структуры научных революций»: [пер. с англ.]. - Москва : АСТ, 2014. - 443 с.
12. Личностное знание. На пути к посткритической философии. Автор: Полани Мишель (Майкл). М.: "Прогресс", 1985.- 344 с.